

PLÂNLİ KOLLEKTİVİST İKTİSAT (son).

Münakaşanın Bugünkü Hali

Yazan:

Prof: F. A. Von HAYEK

Çeviren:

Fethi ÇELİKBAŞ

Umumi İktisat Profesörü

6 — Birbiriyle çekişen Tekellerden mürekkep bir âlem.

Plânların teferruatı üzerinde duracağımız sırada, bu meseleyi, daha iyi tekkik edebileceğiz. Ancak, bunu yapabilmek için, daha önce, serbest rekabetin tatminkâr bir şekilde cereyan etmesi arzu edilirse, bunun iktisade kısmen ithal olunmasıyla iktifa olunmıyarak, niçin sonuna kadar götürülmesi lâzım geldiğini göstermek lüzumu vardır. Şu halde, şimdi bizim burada namaz dikkate alacağımız şık şudur: Kâmilen tamamlanmış ve bir merkezden sevk ve idare olunan, ve fakat müşteri celbi ve istihsal unsurlarının tedariki hususunda diğer sanayilerle rekabet halinde olan sanâyilerin arzettiği vaziyet (1). Bu hal, sosyalizmin bizi burada bilhassa meşgul eden meselelerinin başına geçmiş bulunmaktadır. Çünkü, sosyalizm çerçevesi dahilinde plânlaşmış tavsiye edenler, muayyen maddeler için bu kabil tekeller vücuda getirilmesi suretiyledir ki, serbest rekabetin sebebiyet verdiği sözde hercümerci "monopolize" etmeği ümit etmektedirler. İşte asıl dâva da bundan ileri gelmektedir. Şöyle ki: hususi sanayilerin plânlaştırılması veya rasyonalizasyonu olarak tekel teşkili suretiyle kabil olduğu takdirde, acaba bu her zaman umumî menfaat istikametinde mi vaki olmaktadır? Yoksa, bunun aksine, böyle bir hattı hareketin malların gayri iktisadi bir tarzda kullanılmasına müncer

(1) Burada mevzu bahis olan hal, bugün bir kısım garp Avrupası memleketlerinde cereyan etmiştir. Elektrik sanayii, maden kömürü sanayii gibi bazı mühim sanayi şubeleri monopolleştirilmiş ve bazı ahvaldede sevk ve idareleri merkezleştirilmiştir. Prof. Hayek'in yazdığı bundan sonraki kısmı için, "İngiliz Ekonomi Bülteni" inde yayınlanmış olan makaleleri okumakta büyük fayda vardır. Burada mevzu bahis olan problemlerin daha ayrıntılı olarak nelerden ibaret olduğunu görmek için iki İngiliz İktisatçısı arasında geçen konuşmalarına dair olan bu etütleri okuyuculara bilhassa tavsiye ederiz: "Devlet teşebbüsleri ve fiyat ve istihsal siyaseti" J. E. Meade, İngiliz Ekonomi Bülteni sayı 6, S. III. - aynı şekilde Bültenin 7 inci sayısında Fleming, S. 133 ve ona cevap olarak J. E. Meade S. 138.

olacağı, bu takdirde ise tasarruf zannedilen şeylerin gerçekte, cemiyet bakımından israftan başka birşey olmayacağını kabul etmemiz gerekmez mi?

Artık şimdi, iktisadın külliye inhisar altına konduğu bir rejimde, muayyen bir müvazene halinin mevcut olmayacağını gösteren nazari deliller aşağı yukarı herkesçe kabul olunmaktadır. Bunun neticesi olarak ta, böyle bir sistem dahilinde mal ve tabii servet kaynaklarının en avantajlı bir şekilde kullanılacağını düşünmek için ortada bir sebep yoktur. Mevzuu tetkike başlarken, bu vadide ilk teşebbüsü olarak meseleyi bütün şümuliyle izah eden büyük alim F. J. Edgeworth'ın eserinden şu aktarmayı yapmak faideden hali değildir.

Müteveffa F. J. Edgeworth (1) şöyle yazıyor: "Ticaret ve sanayinin her gubesinin birbirinden tamamiye müstakil teşekküller haline getirilmesi, iktisadi bir ideal olarak ileri sürülmüştür. Gerçi bu hal, bazı cazip cihetler göstermektedir. Bu durum insana, ilk bakışta, moral bakımdan da antipatik gelmemektedir. Çünkü şayet, herşey tekel haline sokulacak olursa, burada artık tekellerden mağdur olan olmayacaktır. Lâkin, mesele biraz dikkatle tetkik edilecek olursa, bundan sanayinin pek çok zarar göreceği derhal fark edilir. Çünkü talebi sair malların kıymetinin tesiri altında olan bu mamullerin - ki belki bunlar en geniş kategoriyi teşkil etmektedir - kıymeti, kararsızlık içinde kalacaktır.

"Yeni nizamından müteessir olacaklar arasında, bu derginin okuyucularını bilhassa ilgilendiren bir sınıf bulunacaktır ki, o da mücerret iktisatçılardır. Çünkü artık bunlar, kıymeti tayin eden şartların araştırılması gibi bir meşgaleden mahrum kalmış olduklarını göreceklerdir. Artık ortada, yabancılık amprik mektep kalacaktır, hem de kendi haleti ruhiyesi ve zihniyetine uygun olan bir hercümerc içinde parlıyarak."

Plâncılığı müdafaa edenlerin ekserisi için, mücerret iktisatçıların meşguliyetlerine mahrum edilmiş olduklarını görmek vakası bile tek başına belki memnuniyet sebebi olabilirdi; eğer aynı zamanda, kendilerinin tetkik ettikleri iktisat nizamı da, mevcudiyetini muhafaza etmekten çıkmış olsaydı. Burada Edgeworth'ın dediği gibi kıymetlerdeki kararsızlık, yahutta, bu kararsızlığın daha umumi bir tabirle tavsif edilebileceği gibi, müvazenenin tetkik edilememesi keyfiyeti, hiçbir suretle, sadece, nazari iktisatçıları düşündürcek bir ihtimal değildir. Filhakika bu hal, böyle bir sistem dahilinde, mevcut unsurların en faydalı bir şekilde kullanılmasını belirtecek ve her surette bu unsurlardan herbirinin rolünün, bir başka yerde kullanılmasını

(1) Collect Papers, Cilt I, S. 138 Müellif.

temayacağı rolden daha az olmayacak şekilde telif etmeğe imkân verecek bir suret ve temayülü olmayacağını ifade eder. Bugün hâkim olan temayül, mevcut her mal ve servet katagorisinden mümkün olduğu kadar fazla randıman alınması hususunda değil, fakat bu unsurların, başka bir yerde de kullanılabilmesi mümkün olan kıymetleri ile, bunlarla istihsal olunan mahsulün kıymeti arasındaki farkın azami haddine çıkarılmasından ibaret kalır. Bu suretle, mevcut unsurların en iyi bir şekilde kullanılmasından ziyade tekelin temin edeceği azami kazançlar üzerinde durmuş olmak herhangi bir şekilde istihsal etmek hakkını, "mahdud bir istihsal unsuru" telâkki etmek hususiyetinden neşet etmektedir. Bu kabil tekellerden teşekkül eden bir âlemde bazı unsurların kullanılmamış olması yüzünden, istihsalat, beklenenin üstüne, be'ki her yönde azalmıyabilir, lâkin, istihsal unsurlarının sanayi şubeleri arasında gayri iktisadi olarak tevzi edilmiş olması yüzünden, muhtemel ki randıman düşmüş olacaktır. Edgeworth'ın korktuğu istikrarsızlık, bu derecede ehemmiyeti haiz olsa bile, bu cihet doğru olmakta devam edecektir. Nihayet bu suretle sağlanan müvazenê öyle bir müvazene olacaktır ki, ancak bir tek hususta azami randıman elde edilmiş olacaktır: o da, tehlikelerin istismarı imkânı hususudur.

7 — Rasyonalizasyondan mütevellit "tasarruflar".

Müstehliklerin istismarı hususunda beliren bu imkân sanayiinin inhisarcı prensipler üzerinde kurulmasının yegâne mahzuru değildir. Cemiyet iktisadının bu şekilde inhisar esasına dayanmak suretiyle "yeni baştan kurulması" ile tahakkuk ettirileceği iddia olunan sözde tasarrufların, daha dikkatle tetkik sonunda, sadece bir israftan ibaret olduğu derhal farkedilmektedir. Tatbikatta, bugün, hususi sanayi şubelerinin plânlştırılmasının taviz edilmediği hemen her ahvalda, teknik terakkiyatın vereceği neticelerin gerçekleştirilmesiyle meşgul olunmaktadır. (1). Bazen, teknikte meydana gelen gelişmelerin, istihsale tatbiki şayanı temenni olduğu halde, rekabet yüzünden imkân hasıl olmadığı iddia edilmektedir. Halbuki, başka vesilelerle, mevcut makinelerin pekâlâ eski makineleri kullanmak istedikleri halde, yeni makineler ve emsali teknik buluşların kabulünü zorlamak suretiyle israfa sebebiyet veriyor diye, rekabet aleyhine itirazlar serdedildiği olmaktadır. Lâkin, bu haldede, kolayca isbat olunabileceği gibi, plâncılık, serbest rekabet meydana getirdiği iddia olunan israftan kaçayım derken, bizzat cemiyet yönünden israfa sebebiyet vermektedir.

(1) Bu meseleler için şu eserlere bakınız: A. C. Pigou, Economics of Welfare, 4 üncü baskı, 1925 S. ve F. A. Hayek, The Trend of Economic Thinking, "Economica" mayıs 1925, S. 121. Müellif.

Herhangi bir istihsal cihazının bir kere kullanılmasına başlandı artık onun kullanılış masrafı (bidayetteki masrafı), aynı mal ve hizmetin başka başka vasıtalarla elde edilmesi için ihtiyarı gereken masrafın heyes mecmuasından düm olmakta devam ettiği müddetçe, o istihsal cihazının kullanılması şayarı temennidir. Şayet, bu istihsal cihazının mevcudiyeti, daha modern bir istihsal cihazının isthsale sokulmasına mani oluyorsa, bu demektir ki, aynı maddenin daha modern vasıtalarla istihsali için lüzumlu olan mal ve servetler, bir başka teşebbüs dahilinde çok daha üstün bir fayda sağlayacak şekilde kullanılmak imkânını haizdir. Eğer, yeni ve modern fabrikalarla beraber bir kısım eski fabrikalar da yanayana mevcut olabiliyorsa, daha modern firmalar kendilerini sıkıntıya sokan eski atölyelerin rekabet yüzünden tehlikeye maruz bulunuyorsa, bu hal, iki şeye delâlet edebilir. Ya, yeni usul, bu hususta en iyisi ve mükemmeli değildir. Yani bu usul, bir hesap hatası yüzünden kabul ve tatbik edilmiştir, ve binnetice böyle bir hata yapılmamış olsaydı, esasen tatbik edilmemek icap ediyordu demektir. Yeni istihsal usulüne göre yapılan imalât masrafının eski usuldekinden bir kükaten daha yüksek olduğu böyle bir halde, yapılacak şey, teknik bakımdan üstün olsa dahi, elbette yeni fabrikanın kapatılmasından ibarettir. Hatta - ki haddi zatında en sık görünen hal de budur - vaziyet öyledir ki, yeni usule göre imal masrafı, eskisinden daha az olmakla beraber, eski firmaların imal masrafı ile birlikte yeni fabrikanın faiz ve amortismanlarını karşılamaya yetecek kadar bir fark hasıl edecek nisbette de düşük değildir. Bu takdirde, yine bir hesap hatası yapılmış demektir. Ve yeni fabrikayı yine kapatmamak icap ederdi. Fakat, mademki, şimdi fabrika bir kere inşa edilmiş o halde, artık halkın bu suretle kötü kullanılan sermayeden bazı istifade teminine elverişli olacak yegâne şekil, fiyatların rekabet fiyatları seviyesine düşmesine terk olunması ve yeni firmanın sermayesinin bir kısmının kullanılmasından ibarettir. Yeni fabrikanın kıymetini, eskisini zorla kapayarak sun'î olarak muhafaza ve idame etmek, istihsalin artırılması ve iyileştirilmesi gibi telâfi edici bir karşılığı olmaksızın, yeni fabrikaların sahiplerine nef'ine, müstehliki yük altına sokmak demek olur.

Bütün bu söylenenler, yeni fabrikanın gerçekten daha üstün olarak yapılabileceğiyle yapılmamış olup, şimdi yapılmasında fayda olacağı, lâkin, kıymetinin deflasyonu devrinde inşa edilmiş olmak yüzünden, bu fabrikaları kullanan firmaların pek ağır bir borç yükü altına girerek malî müşkülâta maruz kaldıkları hallerde, daha bariz olarak görünmektedir. Bu neviden misaller, teknik bakımdan en tesirli olan firmaların aynı zamanda malî bakımdan

bir halde olmaları, bazı İngiliz sanayi şubelerinde nadir değildir (1).
 Plânın burada da, teknikçe daha az modern firmaların rekabetini ortadan
 kaldırmak suretiyle sermayenin kıymetini muhafaza ve idame etmek maksadı
 ile girişilen her teşebbüs, sadece, mustahsilleri; fiyatlarını, elde etmeleri
 eden seviyeden daha üstün bir seviyede tutmak imkânını bahşeden bir
 netice tevhit edebilir. Bu ise, münhasıran işe sermaye verenlerin lehinedir.
 Çünkü, cemiyet noktai nazarından, hakkaniyete en uygun şekil, en âdil
 olan, bu firmaların şişkin olan sermayelerini realiteye uyararak, daha isabetli
 bir seviyeye indirmekten ibaret olur. Bu suretle, daha az modern olan te-
 şebbüslerin muhtemel rekabeti, fiyatları, o andaki isthisal masrafına uyan
 bir seviyeye indirmek gibi mesut bir neticeyi meydana getirmektedir. Para-
 ların kötü zamanda işe yatıran kapitalistler bu hal çaresini belki beğenmiye-
 liler; ama, bunun, cemiyetin umumi menfaatlarına uygun olduğu aşikâr-

Sermayelerin kıymetini masun ve mahfuz bulundurmamak maksadiyle,
 Plânın tevhit ettiği tesirler teknik âlemde vaki olacak yeni yeni ihtira ve
 icatların iktisada sokulmasında meydana gelecek gecikmelerden neşet ettiği
 zararlarda, belki daha çok zararlıdır. Plânın tanzim ve tertip eden makamlarda,
 herferit bir müteşebbüse nazaran daha fazla basiretli olabilecekleri, ge-
 reklerde teknik terakkiyatın bahşedeceği imkânlar hakkında söz söylemek
 daha fazla selâhiyet ve ehliyet sahibi bulunabilecekleri keyfiyetinden
 nazar edersek, ki bunda belki hakkımız da vardır, bu istikamette yapıla-
 nın her türlü teşebbüsün israfı mani olacak yerde, aksine bir israf kaynağı
 teşkil edeceğini iyice anlamak lâzım gelmektedir. Müteşebbisin normal de-
 ğerinde ileri görüşe sahip olduğu bir kere kabul edilecek olursa, yeni bir icat,
 evvelce sağlanan hizmetlerin aynısını, mal ve hizmetlerin o anda cari
 masrafından daha az bir masrafla (yani bu aynı mal ve servetlerin
 mümkün olan sair istimal tarzlarındakinden daha az bir mahrumiyetle) te-
 min ve tedarike, gerekse, nisbetten daha fazla olmıyan bir masrafla, daha iyi
 hizmetler bahşetmeğe imkân verdiği taktirdedir ki, iktisada tatbik oluna-
 bilir. Bunun akabinde, mevcut malzeme halindeki sermayenin kıymeti biz-
 ansız tenezzül etmiş olacaktır ki, bu da, hiçbir suretle, cemiyetin topluluğu
 na bir zarar teşkil etmemektedir. Şayet, bunları başka maksatlar için kul-
 lanmak kabil ise, elyevm kullanıldıkları yerlerde iktisap ettikleri kıymet-
 lerin başka yönlerinde iktisap edebilecekleri kıymet seviyesinden daha aş-
 ağına başka yönlerinde iktisap edebilecekleri kıymet seviyesinden daha aş-

(1) Ayrıca birinci dünya harbinden sonra enflasyon içinde kurulan alman sanayii-
 nin rekabeti hakkında da şu esere bakınız: Prof. M. -J Bonn (Almacadan terceme), La
 guerre du capitalisme allemand, Paris' 1932. F. Çelikbaş.

ğda kalması keyfiyeti, mevzuu bahis sermayelerin bir başka maksada nakli ve tahsisi zaruretini gösteren sarih bir işaret demektir. Ve eğer, halen kullanılanları yerden başka bir yerde kullanılmaları mümkün değilse, bunların eski kıymetleri, artık yeni icat karşısında, tamamiyle terk edilmelerinden rasyonel bir hale gelmesinden önce, istihsalin maliyet fiyatının, ne raddeye kadar indirilmek lâzım geldiğini göstermekten başka bir faydayı haiz değildir. Vaktiyle yatırılan sermayelerin kıymetini muhafaza ve idamede menfaatar olan kimseler, zadece, bizzat bu sermayelerin sahipleri olan kapitalistlerdir. Mezkûr sermayelerin kıymetini muhafaza ve idame etmenin yegâne hal çaresi de, bu şartlar dahilinde, yeni icadın sağlayacağı faydalardan emniyetin diğer azalarını mahrum etmeğe müncer olacaktır.

8 — Marjinal yani nihaî fayda kriteriyomu.

Bu tenkidlerin, azamî kazanç temini gayesiyle uğraşan kapitalist menfaat sahipleri için doğru olabileceği, lâkin, sosyalist bir devlet dahilinde, teşebbüslerin başında bulunan müdürler elde olunan mamulâtın fiyatlarını, tıpa tıpa istihsal masraflarını kapatacak şekilde tesbit etmek mevkiinde olacaklarıdır. Bu iddia olunabilir. Ve tetkik ettiğimiz son fashın, bilhassa kapitalist niyetleri içerisinde plânlaştırma meselesinin bir istitradı olduğu yanlış değildir. Fakat bu istitrat, her çeşit plâncılıkla müterafik olarak mevcut olduğu faraz edilmiş bazı faydaların mütalâasına imkân vermekle kalmamış, fakat aynı zamanda, sosyalist rejim dahilinde, plânlaştırma ile bizzat beraber yürütülen bir takım meseleleri de göstermeğe hizmet etmiştir. Bu meselelerle, biz ileride, tekrar karşılaşacağız. Mahaza, şimdilik, inhisar haline getirilen sanayilerin azami kazanç elde edecek şekilde değil, fakat, sanki rekabet mevcutmuş gibi sevk ve idare edilmesine çalışıldıkları bir hali tasavvur ederek bu katimizi bir kere de bu nokta üzerinde temerküz ettirmek zorundayız. Azami imalât fiyatları, tamamı tamamına (Marjinal yani nihaî) masraflarını kapatacak şekilde tesbit etmeleri hususunda verilen emirler, hakikaten senelerce bir hattı hareket tayinine imkân bahşetmekte midir?

İşte, modern iktisatçıların ekserisi, işi bu zaviyeden ele alarak, bilhassa sosyalist devletlerin kabul olunan mütevakkıf müvazene halinin şartlarını araştırmaya başlamışlardır. Bu hal, hususiyle içlerinden bazıların, umumiyetle istihsal masrafları mefhumuna, haddi zatinde olduğundan çok daha fazla bir vuruşla sevk etmeğe ve her masraf hadisesine gerçek hayata mümkün olduğundan çok daha sarih bir mâna ve muhteva izafe etmeğe sevk etmiştir. Filhakika, rekabet şartları dahilinde, istihsal masrafı tabirinin çok sarih bir mânası vardır. Fakat, bir kere de, geniş rekabet sahasını ve mütevakkıf bir hali terk eden

mevcut istihsal vasıtalarının ekserisinin belki bir daha tekerrür etmiyecek sürü hususi gelişmeler mahsulü olan bir alem tasavvur etmeğe başladık dı, artık muayyen bir maddenin gerçek istihsal masraflarının mahiyeti meselesi, sonunda, ancak bir firma veya münferit bir sanayi şubesi dahilinde cereyan eden gelişmelere dayanmak suretiyle cevap verilmesi mümkün olan bir mesele halini alır. Halbuki, rekabet şartları, öyle bir alemin ortaya çıkmasına imkân vermektedir ki, artık orada mütemadi değişmeler yüzünden, istihsal vasıtalarının ekserisinin ve bunlardan bilhassa en sürekli olanlarının kıymeti, bizzat kendi istihsalı için ihtiyar olunan masraflarla ya alakalı değildir, yahutta pek az münasebettardır, ve mezkûr vasıtaların kıymeti, sadece, bunların istikbalde beklenen hizmetlerine tabidir. İstihsal vasıtalarının rekabet şartları haricinde mevzuu bahsolunan, istihsal masrafı meselesi öyle bir şeydir ki, artık buna, ancak önceden, aynı vasıtaların kullandığı fabrikanın mamulâtının fiyatlarına dair bazı faraziyeler kabul etdikten sonra cevap vermek mümkün olur. Alelusul istihsal masrafı denen şeyin büyük bir kısmı, masulden müstakil olarak bilinen, gerçekten maliyet hesabının bir unsuru olmayıp, belki bir nevi ranttır, yahut ta, ilerde elde olunan rantların kapitalize edilen kıymetine izafe edilmek lâzım gelen ve sadece ilerde tatbikine intizar olunan fiyatlara tabi olunan bir kıymet tevellül nisbetidir.

Rekabet halinde olan bir sanayi şubesinde her münferit firma için, bir benziyen (quasi-rente) bu kıymetler, fiyatlara tabi olmakla beraber, istihsal hacminin isabetli olarak tayini için, yine de, en lüzumlu ve en emin hacim ölçüsünü göstermekten hali değildir. Bilâkis, ancak bu suretle alınacak karardan mütecessir olan sair neticelerden bir kısmı, nazarı alınabilmektedir. Bir başka malla istihlâf edilmeyecek olan ve inhişilâf konan sanayi şubesi dışında da kullanılması mümkün olmayan ve piyasada fiyatı olmayan tek bir istihsal cihazının mevcut olduğu bir halde alalım. Bu istihsal malının kullanılması, istihsaline hizmet ettiği malın fiyatından müstakillen tayin edilmesi mümkün olan hiçbir masrafı gerektirmemektedir. Bununla beraber, mevzuu bahis hal, kısa bir müddet için kullanılabilir bir mal ise, ve az çok süratle aşınabiliyorsa, bu aşınma ve kıymet kaybı keyfiyetini, her an için, isabetli istihsal hacmini rasyonel olarak tayin etmek istendiği takdirde, hakiki bir masraf olarak telâkki etmemiz gerekir. Bu husus, yalnız mezkûr istihsal malının, gelecekte sağlanabileceği mümkün olan hizmetlerinin, o an içinde yani halde, daha entansif bir şekilde kullanılmasıyla elde edilecek neticelerle mukayese edilmek lâzım olan değil, fakat aynı zamanda, mevcut olduğu müddetçe, yerine geçecek için ihtiyaç duyulacak olan bir başka istihsal unsurunun hizmet ettirmesi için doğru bir keyfiyettir. Böylece bu başka istihsal

unsurunun, bu müddet zarfında, diğer maksatlar için kullanılmasına imkânı hasıl olmaktadır. Yukarıda bahis mevzuu edilen istihsal cihazının hizmetinin kıymeti artık burada, aynı malı daha müessir olarak istihsale imkânı veren ikinci şıkkın tazammun ettiği mahrumiyetlerle belli olmaktadır. Bu hizmetler, binnetice, tasarruf edilmek lâzım gelmektedir; zira, sair işyerlerinin faaliyetini, dolayısıyla bunlara bağlı kalmaktadır. Lâkin, aynı malın istihsaline elverişli olan diğer istihsal usullerinin hakiki yahut mutlak temel rekabetine fiyatlara tesir icra etmek imkânı verildiği takdirde, bunların kıymeti tayin olunabilmektedir.

Burada mevzuu bahsolan mesele, âmme hizmetlerinin düzenlenmesi meselesinde esasen malûm olan bir şeydir. Hakiki rekabet mevcut olmadan, rekabetin tesirlerinin nasıl ca'î olarak gösterildiği ve inhisar teşekküllerinin rekabet fiyatlarına muadil olan fiyatlarını tesbit edeceklerinin kabul edilmesinde geleceği meselesi, üzerinde uzun uzadıya münakaşa edilmiş bir meseledir. Fakat bu hususta bir hal çaresi bulmak için yapılan her teşebbüs akim kalmıştır. Ve ahiren M. R. F. Fawler'in (1) gösterdiği veçhile, bütün bu teşebbüsler akim kalmağa mahkûm idi; çünkü mübalâğalı bir şekilde sabit ücretler, bir teşebbüsü nazarı itibare almaşlardı; üstelik bu teşebbüs dahilinde faaliyetin, tesisat ve techizatın kıymetinde hasıl olacak tenezzül gibi maliyet kalemlerinin en mühim kalemleri, ancak istihsal olunan malın fiyatı bilindiği takdirde sonra tayin ve tesbit edilebilir.

Burada da kapitalist bir cemiyette varit olabilecek bir mülâhazanın mevzuu bahis mevzuu olduğu, lâkin istihsalin hacmini tayin eden sabit masrafların kapitalist bir cemiyette de kâile alınmadıklarına göre, sosyalist bir cemiyette de - hattâ daha haklı olarak - nazarı itibara alınmayabileceği müta'asâ dolunabilir. Fakat keyfiyet öyle değildir. Mal ve servetlerin rasyonel tahsis ve tevzii temin olunmak istenildiği takdirde, ve bahusus bu alanda itihaz edilecek kararlar hususi sanayilerin başında bulunan müdürlere terk olunması lâzım gelirse, sanayiinin kendi inkişafı sayesinde, sermayenin istihlâfından nazarı itibare alarak hareket etmek, muhakkak ki zaruri olacaktır. Kapitalist rejimde olduğu gibi, sosyalist rejimde de, bu suret'e ikmal ve tamamlanmak icap eden sermayenin kıymetini, mevzuu bahis istihsal cihazının bidayetteki masrafı gibi geçmişteki verilere dayanarak tayin ve tesbit etmek, binnetice, mezkûr cihazın masraf olarak hesap edilmek lâzım gelen hizmetlerinin kıymetini aynı neticelerin elde edilmesine imkân veren bütün istihsal usullerle bunların tahsis olunabilecekleri sair tekmil kullanış şekilleriyle

(1) R. F. Fawler, The depreciation of capital analytically considered, *Journal of Political Economy*, 1934, s. 74. Müellif

itibare alınmak suretiye, intizar olunan maksat ve faydalarına göre tahmin edilmek icap eder. Bundan evvelki fasılda tetkik ettiğimiz, teknik terakkiyat dolayısıyla, yahutta ihtiyaçlarda hasıl olan tahavvüller yüzünden istihsal cihazlarının kullanılmaz hale geçmesi meseleleri, artık burada mevzuu olan meseleye idhal olunmak lâzım gemektedir. Bir inhisarcıya, rekabet rejiminde mevcut olacak olan bir fiyatı yahutta zaruri istihsal fiyatına tahsis olan bir fiyatı tesbit etmek salâhiyetini vermek mümkün değildir; fakat, rekabet fiyatı veyahut, zaruri istihsal fiyatı rekabetin filhal mevcut olduğu takdirde bilinebilir. Bu demek değildir ki, sosyalist rejimde, inhisar altına konmuş olan sanayiın başında bulunan müdür, aldığı talimat hâlinde, inhisarcı kazançları elde etmeğe devam edecektir. Fakat yine bu, muhtemelen bir istihsal usulünün bir diğerine nazaran iktisadi faydaları ve üstünlüklerini isbat etmek yolu olmadığından, inhisarcı kârlarının yerini, gayri maksadlı israfların almıyacağı lâzım gelmektedir demek te değildir.

Keza, bunu takibeden şu sorunun bilinmesine de lüzum vardır. Acaba, diğer şartlar içinde, kazanç yahut kâr, zaruri bir vazife görmüyor mudur? Fakat ta her tahavvüle intibak imkânını bahşeden başlıca muvazene kuvveti teşkil etmiyor mudur? Sanayi dahilinde rekabet mevcut olduğu takdirde, yeni bir firma açıp açmamak meselesinin iyi olup olmadığını bilmek meselesinin, ancak hâlen mevcut olan sanayilerce elde olunan kazançlara tahsis edilebileceği şüpheden varestedir. Hiç olmazsa, birazdan tetkik ettiğimiz tam rekabet halinde, kâr yahut kazançları müteşebbisleri yeni teşebbüslere ve değişikliklere tahrik eden amiller olarak, ihmal etmek kabîl değildir. Fakat her malın tek bir teşebbüs tarafından imal olduğu bir yerde, teşebbüsün, masraflarının değişmesi hali müstesna olmak üzere, mahsulün fiyatını hiç değiştirmeden istihsal hacmini intibak ettireceği tasavvur edilebilir. Fakat, bu takdirde, istihsal, talebin artışına intibak etmeden önceki arz henüz talebi karşılayacak hacme varmadan evvel, malları elde edilecek olanlar nasıl seçilecektir. Ve, bundan daha mühimmi, fabrika tesis edilmeden istihsal unsurlarının istihsal mahallerine nakillerinde yapılan masrafları derpiş etmeğe salâhiyetli olup olmadığına nasıl karar verecektir? Fakat diğer istihsal unsurlarının nakillerinden mütevellit masraflarının bir kısmı, fevkalâdeden olan bir sermaye yatırımı mahiyetini haiz olduğundan, piyasa rayıcı ile mevzuu bahis sermaye üzerinden, devamlı olarak temini mümkün olduğu takdirde doğru olabilir. Bu kabîl hesaplarda, istihsal unsurlardan bir tanesi de, hiç şüphesiz, bir fabrikanın tesisinin icap ettirdiği kabîli tahsil olmıyan yatırımların faizi teşkil edecektir. Fakat, bu yatırımlar yapıldıktan sonra, artık onları masraf olarak tahsis imkân yoktur, fakat, bilâkis, bunlar bidayetteki yatırımın doğruluğunu gösteren kârlar halinde gözükeceklerdir.

Bu güçlükler, hiç şüphe yok ki, istihsalin devlet tekelleri esaslı olarak kurulması fikrinden tevellüt eden yegâne müşküller değildir. Henüz münferit sanayilerin hudutlarının tahdidi meseleleri hakkında, ne istihsalin müteaddit şubelerinde ihtiyaç duyulan tesis ve techiz malzemelerinin temin eden bir firmanın organizasyonu meselesi üzerinde, ne de, iş başı olan müdürlerin muvaffakiyet veya ademi muvaffakiyetleri hakkında hüküm vermeğe imkân verecek kıstas hakkında bir şey söylemedik. Acaba "sanayi" bir tek nihaî maddenin elde edilmesine müncer olan bütün işlemlerin safahatını ihtiva etmeli midir. Yoksa, sonradan yapılacak âmeliler olursa olsun, aynı maddeyi imal eden bütün fabrikaları mı içine almalıdır. Bu hallerden her birinde, alınacak karar, kabul edilmesi lâzım gelecektir. İstihsal metotlarının intihabını da aynı zamanda tazammun edecektir. Sanayi, bizzat kullandığı malzemeleri kendisi mi istihsal etmelidir? Yoksa, malzeme'leri geniş mikyasta istihsal eden bir başka sanayiden satın almalıdır? Bütün bunlar, şu veya bu hususi malzemenin kullanılmasının dâhil olup olmadığını öğrenmek meselesi üzerine tesir eden meselelerdir. Lâkin bu meseleler, ve bunların tamamiyle aynı olan sair meseleler, her birinin beti çok daha tam bir şekil dâhilinde sosyalist iktisada sokmak hususunda ileri sürülen teklifleri tetkik edeceğimiz sırada, oldukça tafsilâth olarak tetkik edilmek lâzım gelen meselelerdir. Mamafih, burada söylenenler sosyalist bir devlette de iktisadi meseleyi halledecek şekilde, rekabetin muhtelif edebilmek istendiği takdirde, bunun, neye mütevakkıf olduğunu göstermek kifayet edecek mertebededir. Rekabetin işleri yarım bırakacak şekilde muhafazasıyla iktifa olunduğu takdirde, iktisadi meselesinin hallini beklemekten tatminkâr olan bir hal çaresi bulmak kabil olmayacaktır. Rekabetin muhtelif sanayiciler arasında değil, fakat aynı zamanda, bu sanayicilerin herbirinin kendi içinde de mevcut olduğu takdirdedir ki, rekabetin maksadına ulaşmasını bekleyebiliriz. İşte şimdi de rekabetin daha tam bir şekilde mevcut olduğu takdirdedir ki, rekabetin maksadına ulaşmasını bekleyebiliriz. İşte şimdi de rekabetin daha tam bir şekilde mevcut olduğu bir şekilde tetkikine başlamak zorundayız.

9 — Sosyalist rejimde ne dereceye kadar hakikî rekabet imkânı vardır?

İlk bakışta, muhtelif sanayi şubeleri arasında olduğu gibi her sanayi şubelerinin kendi bünyesi içinde de rekabeti kabul eden böyle bir sosyalist sistem temin, ne için rekabet içinde çahşan bir kapitalist sistem kadar, iyi bir şekilde kötü bir şekilde çahşamayacağı, aşikâr olarak görünmemektedir. Ortaya çıkabilecek bütün güçlükler, üzerinde sarıh olarak fazla bir şey söylenemeyecek olan, psikolojik veya ahlâkî mahiyette güçlükler olacağı benzerdir.

hakikat odur ki, bu sistemin tatbikinden tevellüt edecek meseleler, ilk başta pek az farklı görünmelerine rağmen, biraz tetkik edildikte, plâncı bir sistemin ortaya çıkardığı meselelerden biraz farklı bir mahiyet arz etmektedir.

Bu vaziyette, meselenin ruhu şuradadır: müstakil teşebbüs birimi (cüzi sermaye) ne olacaktır? Bunun müdürü kim olacaktır? Buna hangi mal ve servet kaynakları tevdi olunmak icap etmektedir, ve muvaffakiyeti veya adem muvaffakiyeti nasıl takdir olunacaktır? İlerde göreceğimiz veçhile, bu mesele mevzuu bahsolan meseleler, bugün her geniş teşebbüste halli lâzım gelen personel meseleleri gibi, tali derecede ehemmiyeti olan meseleler değil, esas hal şekli, plân merciinin kararları kadar sanayiün bünyesine tesir edecek çok mühim meselelerdir.

Başlangıçta, merkezi bir iktisat makamına olan ihtiyacın, hiçte daha az kalmıyacağı aşikârdır. Keza, bu makamın hemen hemen plâncı bir sistemde olduğu kadar kudretli ve nafiz olması lâzım geleceği de meydandadır. Tekâmül maddi istihsal vasıta ve kaynaklarına cemiyet sahip olunca, artık, bunları muhtelif sahalara tevzi işleri ve tarzı istimallerinin kontrolü mevzuu olduğu nisbette, herhangi bir kimsenin, cemiyet adına, bu vasıta ve kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkını kullanması lâzım gelecektir. Bu merkezi makamı, mevcut ve tasarrufu mümkün olan paraları en fazla faiz tekâmülüne ikraz eden sadece bir nevi üst - banka gibi telâkki etmeğe imkân verecektir. Bu makamın hiçbir şeye malik olmıyan kimse'lere de ödünç vermesi mümkün olacaktır. Binaenaleyh, bu makamın bütün zararı üstüne alması icap eder ve bir bankanın yaptığı gibi, muayyen para talep etmek için elinde tutulan imkânı da o'lmıyacaktır. Bu makamın, sadece bütün aynı vasıta ve kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkı mevcut olacaktır. Mezkûr merkezî makam tarafından ittihaz olunacak kararlar da, nakit halinde ve belki de topyekûn olarak tasarrufu mümkün olan sermayenin yeni bir tevziye tabi tutulması ile tahsis etmekle kalmıyacak ve mezkûr makam muayyen bir teşebbüsün çıkarları da filân makinanın, mazide bunları kullanmış olan müteşebbise bırakılmaması icap edeceği veya bu istihsal vasıtalarından daha fazla sermaye alacağını vadeden bir başka müteşebbise verip vermemek lâzım geleceği hakkında da bir karar ittihaz etmek zorunda olacaktır.

Bu nevi bir sistemi tasavvur ederken, bidayette mal ve servet kaynaklarının müferit firmalar arasında, sanayiün geçmişteki bünyesine bakarak tahsis edilebileceğini ve teşebbüslerin başında bulunan müdür'lerin de bazı kararlar alırsa, artık bunun ancak çok geniş bir merkezî plâncılık esası dahilinde tabi tutulacaklarını kabul etmek son derece insafli bir hareket tarzıdır. Şeyet, sanayiün mevcut teşkilât (Organizasyonu) tarzı kabul edil-

myecek olursa, artık bunun ancak çok geniş bir merkezi plâncılık esası irisinde ıslahı veya rasyonel olarak tadili kabil olabilecektir. İşte bu da, zi, rekabet sisteminin yerine geçmesi istenilen sistemlere götürecektir. Lâkin mevcut teşkilâtın olduğu gibi kabul edilmesi de, müşkilâtı ancak muvâkaten halletmiş olacaktır. Mevcut hal ve şartlarda hasıl olacak her tahavvü bu teşkilâtta da değişiklikler yapılmamasını zaruri kılacak ve nisbeten kısa zaman sonunda da, merkezî makam, sanayii tamamiyle yeni baştan kurma mecburiyetinde kalacaktır. Bu takdirde, hangi prensiplere dayanarak hareket edecektir?

Böyle bir cemiyette de, kapitalist nizamda olduğu kadar sık sık değişiklikler olacağı meydandadır. Keza, bu değişikliklerin burada da, önceden kestirilmesi mümkün olamayacaktır. Her hareket, müstakbel hadiselere inkişaf seyri hakkında yapılacak tahminlere dayandırılmak icap edecektir ve müteşebbislerden beklenen şeyler de, burada elbette ki kapitalist rejimdekinden farklı olacaktır. Kendilerine bir miktar mal ve servet tevdi edilecek olan kimselerin intihabı, her birinin gelecekteki randıman hakkında yapılacakları münferit vaitlere göre yapılabilecektir. Veya daha ziyade, aralarında bir katiyetle muayyen bir randıman elde edilmek lâzım geleceği kanaatini bu kimseler seçebileceklerdir. Hiç şüphesiz burada girişilen rizikonun veyahut zararı hakkında hiçbir objektif delil olamayacaktır. Fakat, bu takdirde de, zarar göze almağa değip değmeyeceğine kim karar verecektir? Merkezi makamın elinde, bu hususta karar vermek için, müteşebbis tarafından evvelce tahmin edilen neticelerden başka bir esas ta mevcut olmayacaktır. Lâkin, bununla birlikte vaktiyle göze alınan muhataralara değecek mertebede olup olmadığına karar verilebilecektir? Ve müteşebbisin zarar tehlikesi gösteren teşebbüsleri müvacehesinde tutacağı hattı hareket, acaba bizzat kendi malını zarar tehdidinde görmesi hallerinde tutacağı hattı hareketin aynı mı olacaktır?

Meseleyi evvelâ, böyle bir müteşebbisin muvaffakiyet veya adem-i muvaffakiyetini ölçmek zaviyesinden ele alalım. Bu hususta akla gelebilecek sorular, mezkûr müteşebbisin kendisine tevdi olunan bilimum istihsalatlarının kıymetini muhafaza ve idameye muvaffak olup olmadığıdır. Fakat öyle zaman olur ki, bir teşebbüsün başında bulunan en önemli bir müdür dahi zarar edebilir ve hattâ çok mühim zararlara uğrayabilir. Şimdi bir ihtira olması veya talepte bir değişiklik meydana gelmesi gibi neden, sermayesinin artık modası geçtiği zaman, bu müdür takbihi mi edilebilir? Lâzımdır? Muayyen bir rizikoyu göze alıp alamıyacağı hakkında karar verilecektir? Ömründe bir zararı göze almadığı için hiçbir zarar etmemiş olan bir insan, sureti katiyede, cemiyetin umumi menfaatinde

uygun olarak hareket etmiş bir insan mıdır demektir? Muhakkak ki, bu temkinli teşebbüsü, sergüzeşt peşinde koşan teşebbüse tercih etmek teşebbüsü başgösterecektir.

Fakat, tehlikeli işler peşinde koşan ve hattâ hodbehot spekülasyon yapan teşebbüsler, burada da, kapitalist rejimde olduğundan daha az ehemmiyeti haiz olacak değildir. Zarar tehlikesi olan teşebbüslerde emtea üzerine profesyonel spekülâtörlerin ihtisaslaşması, tıpkı bugün olduğu gibi arzu temenniye şayan bir iş bölümü şekli olacaktır. Fakat, böyle bir spekülâtörün sermayesi miktarıyla ücreti nasıl tesbit olunacaktır? Vaktiyle iyi iş yapmış olan bir müteşebbisin, içine düştüğü zararda devamına daha ne kadar katlanabilecektir? Muvaffakiyetsizliğin müeyyidesi "müteşebbis" için kaybetmek olunca, hesaplarda yapılacak hatalardan ileri gelecek temel zararların artık büyük kazanç imkânlarının ortadan kalkmasına ne olacak derecede, müteşebbisleri faaliyetlerinde felce uğratması mukadderdir. Bir akibet olmayacak mıdır? Kapitalist rejimde, sermayenin kaybı aynı zamanda kapitalist yani sermayedar vaziyetinin de zail olması mânasına gelir. Fakat bu tehlide karşılık ta, kapitalizmde, daima bir kazanç imkânı ümidi ortaya çıkmaktadır. Sosyalist rejimde bu karşılık artık mevcut değildir. Hattâ az çok rizikolu olan bir işe teşebbüs etmekten kaçınması hususundaki umumi temayülün, faiz haddini aşağı yukarı sifıra kadar düşüleceği tasavvur olunabilir. Fakat acaba, böyle bir vaziyet, cemiyet için avantaj teşkil eder mi? Hattâ bu vaziyet sureti mutlakada emin sermaye yatırımlarına (investment) elverişli bütün mahreçlerin işleme gelmesinden tevellüt etse bile, keyfiyet henüz tecrübe edilmemiş usullerin tatbik mevkiine konmasından mahrumiyet pahasına böyledir. Teknik terakkiyat, âdet olduğu veçhile adına israf denilen harca bizzarur bağlı olsa bile, eğer sonunda, elde olunacak kârlı zararları karşılayabiliyorsa, terakkiyatın tatbiki, bu israfı göze almağa değmez mi?

Biz yine, mal ve servetlerin tevzii ve kontrolü meselesine avdet edersek ortada bir mesele daha kalmıştı ki, o da, kısa bir müddet zarfında, mevcut durumda bulunan bir teşebbüsün, kendisine tevdi olunan mal ve servetini iyi bir şekilde kullanıp kullanmadığına nasıl karar verilebileceği meselesidir. Zarar yahut kâr etme meselesi dahi, tesisat ve techizatdan beklenilen müstakbel randımanın takdirine bağlı bulunmaktadır. Teşebbüsün elde edeceği neticeler, mevcut fabrikaya muayyen bir kıymet atfedilebilir. Fakat şüphesizdir ki, tayin ve tesbit edilmek imkânı hasıl olacaktır. Ortadaki (ve hattâ bir tek makineden) daha fazla bir randıman elde edilebilir. Eğer bir müteşebbis daha çıkarsa, bu hususta nasıl karar verileceği meselesidir. Fabrika veya makine evvelki müteşebbisten alınarak, ikinci müte-

teşebbise henüz kuru bir vaitten öteye geçmiyen sözüne inanarak verilme midir? Bu belki, fevkalâde bir hal olabilir, ama, bununla beraber mal servetlerin nasıl mütemadiyen firmalar arasında gidip geldiğini tasavvut etmeğe hizmet etmektedir. Mal ve servetlerin firmaları arasında bu mütemadi gidip gelişi, sosyalist bir cemiyet içinde, bunda fayda ve menfaat çağını gösterir. Kapitalist bir cemiyette, sermayelerin en az, becerikli müteşebbisin elinden en çok muvaffakiyet ve müessiriyetle çalışan müteşebbisin eline geçmesi birincisinin zarar etmesi ikincisinin ise kâr etmesi halinde vaki olmaktadır. Burada, rizikoya katlanmak için tayin olunan şahsın kim olacağını ve kendisine ne kadar sermaye verilebileceğine karar veren kimse, bu sermayeleri iktisap ve muhafaza etmeğe muvaffak olan şahsın bizzat kendisidir. Aceba bu mesele, yani rizikoya muhatap olacak şahsın kimsenin tayini ile kendisine verilecek sermayenin miktarı meselesi, sosyalist devlette de, aynı prensiplere göre mi halledilecektir? Bir teşebbüsün içinde bulunan müdür, elde ettiği kazançları, istifadeli takdir ettiği her yerde ve her zaman teşebbüslere yatırmakta serbest olacak mıdır? O anda faaliyet halinde olan teşebbüsünün genişletilmesinden ilerde hasıl olacak sermaye, sermayesini başka sahalara yatırımlar yapmak veya istihlak etmek suretiyle sağlayacağı gelir ve tatminle mukayese edecektir. Cemiyetteki sermayeden elde edebileceği sair menfaatlar, bu zarar ve kâr tahmini içinde, bizzat kendi kazancı veya mahrumiyeti meselesinde olduğu gibi ehemmiyette olarak mı nazarı itibare alınacaktır?

Hususi bir teşebbüse verilebilecek sermaye miktarına ait kararlar neticesinde, bu aynı kontrol altına konan münferit bir firmanın faaliyetleri hakkında verilecek karar, neticeleri itibariyle, istihsal unsurlarının en etkin ve en verimli bir şekilde bir araya getirilerek telif edilmelerine istihsal unsurlarından kombinezonlar vücuda getirilmesine ait olan kararlardır (1). Fikri mülklerde bulunan bir fabrikanın, falan muntıkadakinden daha önce kurulmasının icap etip etmediğine karar vermek, yine merkez makamı olacaktır. Bütün bunlar, merkezî makam tarafından sanki teşebbüsün kendisi işletiyormuş gibi, son derece teferruatlı bir plânlaştırma yapmasını tazammun etmektedir. Ve aynı zamanda, her ihtimale karşı da, her teşebbüs bizzat kendisince işletilen teşebbüsün idaresi için mukarrar

(1) Rekabet rejiminde bir firmanın ehemmiyetinin ne suretle tayin edileceğinden bundan muhtelif istihsal usullerinin müessiriyeti ile istihsal olunan malın miktarı üzerindeki etkileri hakkında, tafsilât için şu esere bakınız E. A. G. Robinson, "The Nature of Competitive Industry" (Cambudge, "Economic Handbooks", vol. VII, 1931. Müellif.

Bu mevzuda İngiliz Ekonomi Bülteninin 2 ve 3 üncü sayısında çıkan yazıyı bakınız: H. A. Silverman, "Ayakkabı sanayiinde optimum firma", sayfa 28 ve 55.

maline sermaye tahsis edildiğini göreceğinden, her yeni sermaye yatırımı ister istemez merkezce sevk ve idare olunmak lâzım gelecektir. Mal ve hizmet kaynaklarının bu tarzı tasarrufu neticesi olarak, ne müteşebbisin biz kendisi, ne de merkez makamı, realitede, bir plân yapacak mevkiide olacaktır ve binnetice işlenen hataların mesuliyetlerinin kime raci olacaktır takdir etmek imkânı kalmıyacaktır. Karar vermek mevkiinde olanlara, kararlarındaki hatalardan tevellüt edecek mesuliyetlere katlanmaları mesuliyeti yükletilmeksizin, tam mânasıyla serbest rekabet şartlarını ihya etmeğe imkân olduğunu zannetmek ham bir hayalden ibaret bir şey olarak görünmektedir. Böyle bir şey, tam bir rekabet rejimi değil, olsa da nihayet, bir şibih rekabet yani rekabete benzer bir sistemi olabilir ki, burada da, hakikaten mesul olan kimse, müteşebbis olmayacak, fakat kararlarını tasdik eden memur olacaktır. Ve binnetice, burada da, serbest rekabetin serbestisi ve mesuliyetlerin tayini bahsinde, bürokrasiye has olan hataların meydana çıktığı görülecektir. (1).

— *Sosyalist nazariyatın rekabet prensibini kabul etmesi, umumiyetle neyi ifade eder?*

İleri hakiki rekabet sistemi için son ve kat'i bir hal çaresi bulduğumuza rağmen, bu uydurma rekabetin tatbiki ile ulaşılacak maksada vasil olmak için muazzam güçlüklerle sebebiyet verildiğini gözlemlediğimiz vasıtaları üzerindeki hususi mülkiyete dayanan rekabet rejiminin hattâ yaklaşabilecek neticeler verdiğine kanaat hasıl etmemiz için ortaya çıkan bir sürü müşkilâtın bertaraf edilmesi lâzım geldiğini görmüş olduğumuzu ileri sürebiliriz. Bu günkü ahvalde, yapılan bu teklifler çok muvakkat ve müphem bir karakter arz ettiklerini nazarı itibarıyla tahmin edebiliriz. Tamamiyle bir merkezden plânlaştırılan bir iktisat nizamı getirilmesi için bunun, çok esvelden ileri sürülen sosyalist tekliflerden daha da az bir tatbik kabiliyetini haiz olduklarını söylemek iktizadır. Ortaya çıkan bütün müşküllerin "münhasıran insan akıl ve zekâsının yetersizliği ve kifayetsizliklerinden ileri geldiği doğrudur. Ve hattâ keyfiyet bakımından bir plâncılıkta olduğundan da çok daha doğrudur. Fakat, şayet sosyalist tekliflerin hiçbir mutlak mânada gayri mümkün oldukları düşünülürse, müsaade etmiyorsa, istenilen gayelerin ulaşılmasına karşı sosyalist tekliflerin çok ciddi engellerin mevcut olduklarında daha az doğru değildir.

1. Bu meselelerin daha derin tetkiki için M. R. G. Hawtrey. The Economic Problem and the Social Order adlı eserin "Collectivisme"e tahsis olunan faslı ile, Gerhardt'ın, Unternehmensekonomie adlı eserin "Wirtschaftsführung, Tübingen, 1930. Müellif

Ve hattâ buna karşılık, bu hususta muvaffakiyete elveren vasıtada yok gözükmemektedir.

Bu tekliflerin ortaya çıkardığı müşkülleri teferruatıyla daha fazla nakâşa edecek yerde, bunlardan çıkan neticeleri tetkik etmek, belki daha faydalıdır. Artık, sosyalizmin ihtiva ettiği iktisadî meseleleri ciddiyetle eleleyen birçok genç sosyalistler, merkezî bir şekilde plânlaştırılan cemîi iktisadına karşı olan inançlarını terk etmişler ve hususi mülkiyet kaldırılmasında olsa bile, rekabetin yine muhafaza ve idame olunabileceği ümidine tam bir imanla bağlanmışlardır. Şimdilik bu yolla, hususi mülkiyete dayanan rekabet sisteminin elde ettiği neticelere az çok yaklaşmak imkânı olduğunu farzedelim. Merkezce plânlaştırılan ve vaktiyle her rekabet sistemine nazaran oldukça üstün addolunan bir sistem yerine, özenti kabilinden az çok uydu rekabet düzeni ikame olunması teklif edilince, umumiyetle sosyalist sisteme bağlanan ümitlerin artık terk edilmiş oldukları acaba tam bir idrak olunuyor mudur? Bidayette ileri sürdüğümüz mülâhazaları nazaran, bu tahdit edilmiş olacağına, ve binnetice, bazı kararlar, bizzat bir rekabet makamının indî düşüncelerine terk edilmek lâzım geleceğine göre, bu rekabettan tevellüt edecek iktisadî müesseriyyet kaybını telâfi etmek için ne kalacak avantajlar neler olacaktır?

Merkezi plâncı sistem fikriyle beraber terk edilmek iktiza eden boyutlar ve hayaller, gerçekte, pek çok ve büyüktür. Bir kerre, plânlı sistemler harcümerce müncer olan rekabet sistemine nazaran, geniş mikyasta daha fazla bir prodüktivite yani hasıla elde edilmesine imkân vereceği ümitsizlik yerini, sosyalist sistemin de, bu alanda, kapitalist sisteme aşırı bir müsavî bir hale gelebileceği onunla boy ölçüşebileceği ümidine terk edilmiş durumda kalmıştır. Gelirlerin tevziinin ifa olunan hizmetlerin fiyatlarının tamamıyla müstakil bir hale sokularak daha müsavatçı bir tevziatın sağlanması, adalet telâkkilerine dayandırılması, hususunda beslenen ümitsizlik maddî istihsal unsurlarıyla elde olunan gelirlerin bir kısmını, işsizlikten kurtulan meydana getirilen gelirlerin artırılması yolunda kullanmak imkânını istihlâf etmek mecburiyeti hasıl olmuştur. "Ücret sisteminin" ilgasının de, asıl ve esasın arı olduğu görülmüştür. Aynı vechiyle, sosyalist rejimden sanayilerin, başında bu'lanan müdürlerin, kazanç peşinde koşmaları kapitalisten tamamıyla bam başka şekilde hareket edecekleri ümidi de ortadan kalkmıştır. Bu noktayı teferruatıyla tetkik etmeğe fırsat düşmemiş olmaları beraber, böyle sosyalist bir sistemin buhranlar ve işsizlikten kendini kurtarabileceğine dair beslenen ümitler hakkında da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Bir merkezden plânlaştırılan bir sistem, kapitalist rejimden

müncer olan hatalar nevinden daha mühim hatalar işlenmesinden kaçınılmasına imkân vermemekle beraber, hiç olmazsa meydana gelen zararın bütün cemiyet efradı arasında mütesavviyen taksim etmeğe imkân vermesi avantajını haiz olacaktır. Yapılan hataları tamir etmek için zaruret hâlinde olduğu zaman, ücretleri bir kararla indirmek kabil olacağına göre, sistemin bu da bir üstünlüğünü gösterecektir. Fakat rekabete dayanan sosyalist sistemin, buhranlardan ve işsizlikten kurtulması hususunda kapitalizmin çok daha iyi şartlar dahilinde bulunması için, ortada hiçbir sebep yoktur. Akıllıca takip olunacak bir para siyaseti, belki her iki haldede, buhran ve işsizliğin şiddetini tahfif etmek imkânını bahşedebilecektir. Fakat burada rekabete müstenit sosyalist rejimde, kapitalist rejimde de aynı zamanda mevcut olmıyan imkânlar mevcut değildir.

Buna mukabil, toprak ve sermayenin gelirlerinden bir kısmının işçi sınıfına vermek suretiyle, bu sınıfın vaziyetini nisbeten ıslah etmek imkânının hiç şüphesiz hiç şüphesiz yok ki, vardır. Ve bu vaziyet, sonunda sosyalizmin başlıca öznesini teşkil etmektedir. Lâkin, işçilerin vaziyetini, kapitalist rejimde zararlı nisbeten yükseltmek imkânının mevcut olacağı vakıası, onları mutlak gelirlerinin artırılması gerektiğini ifade etmediği gibi, hattâ, daha önceki seviyelerini muhafaza edeceklerine de delâlet etmemektedir. Bu herşey, tamamiyle, umumi prodüktivitenin azalması nisbetine tabi olacaktır. Burada, kısa bir müddet süren bir denemeden çıkarılacak umumi mülâhazalar kabilinden olan hükümlerin hiçbir katılamı varmadığını tahlilini de kaydetmek lâzımdır. Ancak bu esaslar üzere yapılacak tahlilin kesif bir şekilde gerçek alemin vakıalarına tatbik suretiyledir ki, burada tetkik etmiş olduğumuz hadiselerin kemmiyetleri hakkında takribi bir tahminde bulunmak mümkündür. Bu kanaatların yekdiğerinden ayrılması tabiidir. Fakat, ileri sürülen herhangisi herhangi biri tarafından millî gelirden meydana getirilecek ne kadarında anlaşmak imkânı olsaydı dahi, millî gelirin, gerek o andaki miktarı itibariyle, gerekse inkişafının müstakbel temposu bakımından bulacak herhangi bir tenezzülün, gelirlerde mümkün olan azalmanın temin etmek gibi tamamiyle ahlâki bir ideale ulaşmak için, çok büyük mahrumiyet teşkil edip etmediğini anlamak meselesi gibi bir mesele de mevcut olacaktır. Şüphesiz bu hususta, ilmî muhakeme usulü her türlü imanişlara ve kanaatlara terk etmek zorundadır.

Hiç olmazsa, şu veya bu imkândan her biri hakkında bilgi edinilerek, mümkünlerden herhangi biri tercih edildiği takdirde bunun neticesini kabul edilecek mahrumiyet hakkında takribi bir fikir sahibi olunması için kararları ittihaz etmek kabil değildir. Bu hususta, hâlâ, o kadar

cüz'ü bir vuzuh vardır ve her iki rejimde de mevcut iyi tarafları elde etmenin mümkün olmadığı keyfiyeti o kadar inkâr edilebilmektedir ki, bunları sosyalistlerin ekserisinin, ileri sürdükleri sistemin tatbikatta ne hal alacağını, plânlı bir sistem mi, yoksa rekabete müstenit bir düzen mi olacağını hakkında çok zarif bir fikir sahibi olmalarının bilhassa dahli olmuştur. Bu ciheti meskût geçmek, bugün muasır sosyalitlerin takip ettikleri taktiğin hâkim taraflarından biridir, ve bunlar, merkezi bir plânlık fikriyle müterafik olarak mevcut olduğu kabul olunan bütün avantajları talep etmekte bulunurlarken, bu yüzden zuhur eden hususi bir müşkili çözecekleri kendilerine sorulur sorulmaz, hemen derhal rekabete baş vermeye mecburdurlar. Fakat, plâncılıkla rekabetin rasyonel olarak yekdiğimezme ve telif edilebileceğini henüz hiçbir kimse izah etmiş değildir. Bu isbat edilemediği müddetce de, bu iki şıkkın yekdiğilerinden tamamiyle ayrı şeyler olduğunun söylemek, her istiyenin hakkıdır. Ve herkim sosyalizmi tavsiye ederse, bu iki şıktan birini veya diğerini seçmek ve bunu tatbik ettiği sistemin zatında mündemiç olan müşkülleri nasıl bertaraf etmiş olduğunu de izah ve isbat etmek mecburiyetindedir.

II — Netice.

Burada, muhtelif sosyalist nazariyatının tahlili sonunda vasıl olduğu neticelerin, zaruri olarak, kati ve nihai bir karakter taşıdığı iddia edilebilir. Bununla beraber, son yıllar zarfında cereyan eden münakaşalardan ve cerhi kabil olmayacak bir kuvvetle, bir şey bariz olarak ortaya çıkmıştır ki, o da, artık bugün, iktisat sistemimizi, plâncılıkla islah etmek yahut da istihsalı geniş miyasta sekteye uğratmadan sosyalist istihsalat meselenin halli için aklen ve fikren techiz edilmiş değildir. Bu meselede ta eksiğimiz, tecrübesizlik değil, fakat, bugüne kadar, cevabımız bulunmazın ifade edegeldiğimiz bir meseleyi idrak ile, aklen ona hakim olmamızdır. Hiç kimse, bir hal çaresi bulmak hususunda herhangi bir imkânı zarı itibare almamak istemez. Hiç olmazsa son elli sene zarfında, istihsalat bir tetkike tabi tutulduktan gayri kabili tahakkuk olduğu görülen mefhumun peşine takılarak, insan düşüncesinin yanlış yollara sapması hususunun mümkün olduğunu kabul etmek mecburiyetindeyiz. Hal böyle değilse, bu temayülün iyice yerleşmesinden evvel olduğumuz yerde kalmamızın yanı sıra arzu bir şey olduğunda isbat edecek değildir. Fakat bu, başka bir kamette yapılacak ilerlemenin daha faydalı olabileceğini gösterir. Ve bu kama, rekabete epey zamandır. mani olan tekml bu plâncılık tecrübesizliğin nihayet herhangi bir başka hal çaresinin bugün mevcut şartlara tatbik edilecek bir hale getirilmesinden ise, rekabetin daha kolayca cereyan etmesini

bir düzen bulmağa çalışmanın, bu arada daha rasyonel bir şey olacağını göstermek için bazı sebepler yok değildir, (1).

Fakat şayet, zamanımızın başlıca sürükleyici kuvvetlerinden birini teşkil ettiğine şüphe olmayan akide ve kanaatların haiz olduğu meziyetler hakkındaki hükümlerimiz menfi ise, burada, elbetteki hiçbir memnuniyet sezmi görmüyoruz. Plâncılığa kendini vermiş bir alemde, hiçbir şey tutulan yolda ısrar etmenin gayri kabî'i içtinap bir şekilde iktisadi harabiyete sebep olacağını isbat eden bu hüküm kadar feci olamaz. Şimdiden bazı maddi ve fikri aksülameller kaydedilse bile, daha uzun yıllar, hareketin istikamette devam edip gideceğinden şüphe etmek mümkün değildir. Şu halde, dünyanın istikbalini, bugün mutlak bir gönül azabı içinde dikkata almak mecburiyetinde olan bir iktisatçının bu ızdırabını, bütün bu güçlükleri bertaraf edebilecek umumi bir yol mevcut olduğunu göstermek imkân ve çaresinden başka hiçbir şey daha fazla tahfif edemez. Sosyâlinin en son gayelerine karşı hiçbir sempati duymayanlar için bile artık dünyanın, eğer tahakkukuna imkân olsaydı ve şayet bu suretle bir rekabetin zuhuruna mani olunabilseydi, bu istikamette yürümesini temenni etmek için çok kuvvetli sebepler olacaktı. Fakat, itidalle konuşmuş olmak üzere söyleyeceğiz ki, bugün böyle bir hal çaresinin bulunabilmesinin sureti hakkında gayri muhtemel olduğunu kabul etmek lâzım gelmektedir. Şimdiden kadar bu hal çaresinin bulunması hususunda yapılan en ehemmiyetsiz çabalar ve hizmetlerin ısrarla plâncılığı ileri sürenler tarafından gelmesi muhtemelen ehemmiyetsiz birşey değildir. Şayet buna bir hal çaresi bulmuş olmak lâzım gelirse, bu da yine, hattâ bir hal şekli bulmak hususunda ümitsizliğe dönüşerek de olsa, meselenin hiç olmazsa neden ibaret olduğunu gösteren sebeplerden gelecektir.

(1) Artık bu mevzuda pek çok neşriyat yapılmışa başlanmıştır. İktisadi rekabetin meşhurlarına imkân verecek derecere tanzim etmek meselesi son yıllar zarfında meşhurları meşgul eden başlıca meseleler arasındadır. Bu hususta şu tetkik yazıları okunabilir. Çelikkbaş, "Rekabet fikrinin yeniden doğması", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mecmuası cilt 5, sayı I 1943. Çelikkbaş, "Rekabet prensibi ve hür cemiyet nizamı", İst. Üni. İktisat Fakültesi mecmuası cilt 6, sayı 3-4, 1945. F. Çelikkbaş.